

Itämerensuomalaisen kansanviisauden suosikit

Proverbia septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Parallels. By MATTI KUUSI in cooperation with MARJE JOALAI, ELSA KOKARE, ARVO KRIKMANN, KARI LAUKKANEN, PENTTI LEINO, VAINA MÄLK, INGRID SARV. FF Communications 236. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1985. 451 s.

Sananlaskuja erottaa muusta suullisesta perinteestä ennen muuta niiden käyttö puhekontekstiin liittyvänä yleispätevänä kannanottona, mielipidettä tähdentävänä kommenttina. Ne sijoittuvat kielen ja kansanperinteen rajoille — suuri osa yleisimmistä sananlaskuista kuuluu yhä edelleen kielenkäyttäjien aktiiveihin ilmaisukeinoihin. Niinpä sananlaskuston tutkimus saattaa tarkentaa itämerensuomalaisten kansojen kulttuuripiiriin vaikuttaneiden tekijöiden selvittelyä ja antaa käyttökelpoista tietoa niin folkloristeille kuin kielentutkijoillekin.

Itämerensuomalaisen sananlaskuperinteen tutkimuksen lähtökohdat ovat olleet ongelmalliset. Vaikeutena on ollut toisaalta vertailuaineiston hajanaisuus ja käyttökelpoisten ainesjulkaisujen puute, toisaalta tutkimusmenetelmien epätasällisyys, yhtenäisen tieteellisen kehyksen puute. Vaikeuksien voittamiseksi on suomalais-virolainen työryhmä tehnyt yli kaksi vuosikymmentä työtä. Hankkeen tiivistelmä on nyt käsissämme.

Sananlaskuperinteen mittava selvityshanke

Sananparsien systemoinnin kehittäminen ja pienfolkoren tutkimusmetodien etsintä on ollut 1960-luvulta lähtien keskeistä suomalaisten ja virolaisten folkloristien työssä. Vuonna 1963 laadittiin virolaisten tutkimuslaitosten ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran välinen sopimus Pohjois-Euroopan yhteisen sananlaskuston selvi-

tystyöstä. Tallinnan ja Tarton tutkijoiden osuudeksi tuli virolaisen, vatjalaisen, vepsäläisen ja liiviläisen aineiston käsittely ja myös (riikalaisten ja vilnalaisten tutkijoiden avulla) balttilaiset vertailut sekä venäläisen aineiston seulpta. Helsingiläisten osuus käsitti suomalaisen ja karjalaisen materiaalin sekä germaanisen vertailuaineiston. Hanke on edetessään tuottanut lukuisia itämerensuomalaisten kansojen sananparsien julkaisuja; muutamat niistä ovat pieniltä ims. kansoilta, joilta vastaavia kokoomateoksia ei aikaisemmin ollut ilmestynyt, esim. Vaina Mälkin Vadja vanasõnad (1977) ja Liivi vanasõnad (1981) sekä Liisa Miettisen ja Pentti Leinon toimittama Karjalaisia sananpolvia (1971). Virossa syntyi Arvo Krikmannin, Ingrid Sarvin ja lukuisien muiden tutkijoiden laatimana tarkan lähdekriittisesti toimitettu kokoomateos Eesti vanasõnad I—III (1980—1985). Teos sisältää n. 81 500 aitoa sananparsitoisintoa, jotka on jaoteltu yli 15 000 eri tyyppiä. Suomessa ei Eesti vanasõnad -teosta vastaavan täydellisen aineiston julkaiseminen ole ollut mahdollista, mikä johtuu ennen kaikkea aineiston laajuudesta. Helsingiläisen osapuolen merkittävimpana tuloksena voidaan pitää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston sananparsikokoelmien järjestämistä n. 300 000 kortingia käsittäväksi, ankarat tieteelliset vaatimukset täyttäväksi systemaattiseksi kortistoksi. Sananparsitutkimuksen menetelmiä ovat kehittäneet lukuisat tutkijat, joista ennen muita on mainittava Matti Kuusi ja Arvo Krikmann.

Proverbia septentrionalia -teoksessa on analysoitu kaikkiaan 900 yleisintä itämerensuomalaista sananlaskua vertailukohdaksi indoeurooppalaisten naapurikansojen aineistot.

Vertailuaineistojen ongelmista

Sananlaskujen vertailevaan tutkimukseen tarvitaan mahdollisimman laajaa lähdekriittisesti tarkistettua vertailuaineistoa.

Kirjallisuutta

Käytettävissä olevat aineistot ovat useiden kansojen osalta valitettavasti suppeita ja niukkatoisintoisia. Ennen itämerensuomalaista yhteishanketta oli varsinkin vepsäläistä, vatjalaista ja liiviläistä sananlaskustoa julkaistu satunnaisesti ja nämä kansat oli myös tutkimuksissa jätetty lähes huomiotta. Yhteistyön tärkeimpiä tuloksia on, että pienten itämerensuomalaisten kansojen sananlaskusto on saatu tutkimuksen kannalta vertailukelpoiseen kuntoon. Eri kansojen kokonaisaineistot eivät kuitenkaan ole tasasuhteiset: esimerkiksi liiviläisiltä tunnetaan 1 088, virolaisilta 15 140 sananlaskutyyppiä, ja eroja on vielä eri tyyppien toisintojen kokonaisuudessa. Tämän pulman ratkaisemiseksi on laadittu frekvenssianalyttinen menetelmä: jokaisen teokseen sisältyvän sananlaskutyypin suhteellinen yleisyys eri itämerensuomalaisissa kielissä on selvitetty.

Indoeurooppalaisten naapurikansojen aineisto on frekvenssianalyttisen vertailun kannalta ongelmallista. On hyvin tavallista, että kokoelmissa mainitaan kustakin sananlaskusta vain yksi toisinto. Varsinkin vanhojen kokoelmien toimittajien valintakriteereistä on mahdotonta saada selkoa, ja osa esimerkeistä on saatettu kopioida yhä uudelleen vanhemmista teoksista uudempiin, joten yksi toisintotyyppi korostuu vääristyneesti. Useilta kansoilta puuttuvat kokonaan laajat, runsastoisintoiset julkaisut. Skandinavian osalta tärkein vertailulähde on K. Strömbäckin *Svenskt-Nordiskt Ordspråks-Lexikon*, joka on valitettavasti käytettävissä vain käsikirjoituksena. Tärkein venäläinen lähde on V. Dalin *Poslovitsy russkago naroda* (Venäjän kansan sananlaskut; 1861–62), mutta sen käyttö lähteenä on vaikeaa: kunnollinen hakemisto ja lähdekriittiset tiedot puuttuvat, ja toisintoja on niukasti. Laajatoisintoiset kokoelmat puuttuvat myös balttilaisilta kansoilta joskin hyvin järjestetyt arkistot korvaavat tämän epäkohdan. Esimerkiksi Latvian tiedeakatemian kokoelmissa on n. 150 000 systemoitua sananparsitoisintoa.

Näistä syistä *Proverbia septentrionalia* -teoksen lähtökohta, frekvenssikorrelaatioiden varaan rakentuva yleisimpien sananlaskutyyppien esittely, vaikuttaa huolellisesti harkitulta. Menettelyn ansiosta voidaan paitsi selvittää ims. suosikkisananlaskusto myös tehdä melko luotettavia vertailuja indoeurooppalaisten naapurikansojen aineistoihin. On ollut hyvä syy nojautua yleisimpiin tyypeihin; ne ovat todennäköisesti osuneet hajanaisestikin laadittuihin ainesjulkaisuihin. Epävarmoiksi tutkimustulokset voivat jäädä harvinaisemmissa tyypeissä. *Proverbia septentrionaliassa* valittu menettely on omiaan silloin kun on analysoitava laajoja, usealta kansalta peräisin olevia heterogeenisiä aineistoja. Totean kuitenkin, että yksittäiset, harvinaiset vertailulöydöt saattavat valaista lainasananparsiston vaiheita siinä missä yleisimpien tyyppien vertailut.

Tyyppiartikkelit

Proverbia septentrionalia -teoksen ytimeinä ovat yhdeksää sataa yleisintä itämerensuomalaista sananlaskua esittelevät tyyppiartikkelit. Jokaisen artikkelin otsikkona on englanninkielinen normaali-muoto, joka mukaillee suhteellisesti suosituimman itämerensuomalaisen redaktion asua. Englanninkielisen otsikon alapuolella on mainittu mahdollisista venäläisistä, balttilaisista, saksalaisista tai skandinaavisista esiintymistä yksi näyte kustakin. Tämän jälkeen seuraa itämerensuomalaisen aineiston esittely. *Proverbia septentrionalian* ims. aineisto käsittää ne sananlaskut, joiden toisintofrekvenssi ylty v. 1980 ainakin yhteen seuraavista minimikriteereistä: suomi 120, karjala 20, eesti 60, vatja, vepsä tai liivi 5. Esimerkit on ryhmitelty siten, että ensiksi tulevat kaikissa kuudessa kielessä tavattavat yleisimmät tyypit, viimeisinä vain yhdeltä kansalta tavatut sananlaskut. Artikkelien keskinäisen järjestyksen määrää suhteellinen toisintofrekvenssi, toisin sanoen sananlaskutyyppien suhteellinen yleisyys eri

ims. kielissä. Jokaisesta tyypistä on asetettu näkyviin yksi tai useampia näyteenkäsittelyjä kullakin kielellä. Eri kielialueiden yleisimpien redaktioiden lisäksi on esitelty mm. yleisyytensä tai kansainvälisen vertailun kannalta kiinnostavia muunnelmia. Kaikissa kuudessa kielessä tavattavista sananlaskuista on suhteellisesti yleisin *Joka toiselle kuoppaa kaivaa, se itse siihen lankeaa*, ja toiseksi yleisimmäksi osoittautuu sananlasku *Ei muna ole viisaampi kuin kana*. Suurin osa tavallisimmista ims. tyypeistä kuuluu yhteiseurooppalaiseen tai jopa yleismaailmalliseen sananlaskustoon. Mitä harvinaisempiin tyyppisiin päästään, sitä enemmän löytyy pelkästään itä- tai länsieurooppalaisiksi osoittautuvia tyyppisiä, joitakin balttilais-itämerensuomalaisia sananlaskuja ja ennen muuta pitkälti toistasataa puhtaasti itämerensuomalaisista sananpartta, joukossa runsaasti paikallisia, vain yhdeltä tai kahdelta ims. kansalta tavattuja kehitemiä. Tyyppiartikkelien sisällössä riittäisi runsaastikin kommentoitavaa, mutta rajoitun tässä muutamiin huomioihin.

1) Merkittävä osa puhtaasti itämerensuomalaisista sananlaskuista näyttää kyttyneen kotoperäisten poeettisten tyyli-tyylien tai metrisen rakenteen säätelämään asuun. Näihin kuuluu esimerkiksi toistolle ja allitteraatiolle rakentuva *Idän suvi, idän talvi, idän ilmat ilkeimmät* tai suomalais-karjalainen suosikki, sekä alku- että puolisoinnulle rakentuva ja kalevalamittaa tapaileva *Kun sä kuulet kurjen äänen, älä menen järven jäälle(n)*. Poeettiset tyyli-tyylien piirteet ovat kielisidonnaisia; ne saattavat siirtyä samankaltaisina yleensä vain sukukielestä toiseen. Tästä on esimerkkinä *Oma maa mansikka, muu maa mustikka*; se rakentuu alkusoinnulle niissä viidessä ims. kielessä, joissa se tunnetaan. Ainoa indoeurooppalainen vastine on ruotsalainen (todennäköisesti suomenruotsalainen) *Eget land är blåbär, andra är blåbär*, josta puuttuu allitteraation lisäksi myös alkuperäisen version kielikuva. On kiintoisaa, että joissakin tapauk-

issa indoeurooppalaisten naapureiden tuntemat sananlaskut ovat itämerensuomalaisella taholla (etenkin Suomessa ja Karjalassa) saaneet alkusointuun ja kalevalamittaan sommitellun asun, joka odotuksenmukaisesti puuttuu vepsäläisiltä ja liiviläisiltä. Tällaisia ovat esimerkiksi *Itku pitkästä ilosta, parku paljon naurannasta* tai *Halla hanhen siiven alla, jää joutsenen selässä*.

2) Joissakin tapauksissa on indoeurooppalaisten paralleelien tulkitseminen todelliseksi vastineiksi ongelmallista. On esimerkiksi tulkinnaista, voidaanko levikiltään itämerensuomalaisen *Ei pidä menä syyhyttää saunaan* -sananlaskun suomenruotsalaista käännöslainaa *Man skall inte gå i bastu, om det inte kliar* pitää varsinaisesti skandinaavisena vastineena.

3) Kuten mainittu, on kunkin tyyppiartikkelin otsikkona oleva englanninkielinen normaalimuoto laadittu yleisimmän ims. redaktion mukaan. Niissä tapauksissa, joissa eri itämerensuomalaisissa aineistoissa on selvää redaktiohajontaa, olisi englanninkielisten normaalimuotojen laadinta myös poikkeavista versioista ollut hyödyllistä ims. kieliä tarkemmin tuntemattoman lukijakunnan kannalta. Se olisi kuitenkin ollut hidasta, työlästä ja myös tyypografisesti hankalaa.

4) Laajan toisintoaineiston tarkastelu osoittaa, että suuri osa kunkin sananlaskun toisinoista on yleensä kiteytynyt kiinteäköön asuun. Yleisimpien redaktioiden ohella tavataan erilaisia variaatioita, alue-eroja, vaihtoehtoisia elementtejä, tilapäisiä jatkeita jne. Kielensisäisten ja tyyppikohtaisten variaatioiden laaja esittely olisi kiintoisaa, mutta se menettely kasvattaisi teoksen laajuutta — ja ennen kaikkea työmäärää — valtavasti ja olisi tehnyt 900 tyylin esittelyn yksien kansien välissä mahdottomaksi. Tämän vuoksi Proverbia septentrionaliassa tavoitettu yleiskatsauksellisuus, rajoittuminen tärkeimpiin redaktioihin on järkevää ja myös selkeää.

5) Joissakin tapauksissa ims. aineiston asettaminen tyypeittäin rinnakkain

Kirjallisuutta

vaikuttaa antavan käsityksen sananlaskun lainautumissuunnasta. Esimerkiksi sananlasku *Mitä on mielessä, se on kielessä* rakentuu kaikissa ims. kielissä fonologiselle parallellismille, minimiparille *mie-li-kieli*, esim:

viro	Mis meeles, see keeles
vatja	Mikä on mēlezä, se on išelezä
liivi	Mingi mēl, selji kēl.

Latviassa tunnetaan toisinto *Kas prātā, tas mēles galā* 'mikä (on) mielessä, se (on) kielen kärjessä'. Latvialainen versio saattaa olla laina itämerensuomalaiselta taholta, mitä tukee sana *mēle* (vrt. viron *keel*, liivin *kēl*) 'kieli'. Itämerensuomalaisen ja latvialaisten lisäksi tästä sananlaskusta on saatu toisintoja vain venäläisiltä.

6) Joskus jonkin yleiseurooppalaisen, vakiosananlaskustoon kuuluvan tyyppin puuttuminen joltakin ims. kansalta ihmettyttää. Tästä on esimerkkinä vaikkapa *Pata kattilaa soimaa, musta kylki kummallakin*, joka on liiviläisiä lukuun ottamatta kaikkien ims. kansojen ja myös indoeurooppalaisten naapureiden yleisesti tuntema sananlasku. Tässä tapauksessa voi olettaa, että tyyppi on joskus tunnettu myös liiviläisessä perinteessä mutta on jostakin syystä jäänyt kirjaamatta sananparsikokoelmiin. Pienten ims. kansojen toisintoaineisto ei ole niin laaja, että jonkin yleisen tyyppin puuttuminen siitä merkitsisi sen puuttumista itse perinteestä.

Tutkimusanti pähkinänkuoressa

Proverbia septentrionalian anti ei rajoitu edellä käsitelyihin tyyppiartikkeleihin. Teoksessa on johdanto, jossa käsitellään sananlaskujen ja paremiologisten julkaisujen historiaa sekä esitellään itämerensuomalaisten kielten ja kansojen vaiheita. Johdantoon liittyy myös luku aineiston valinta- ja järjestelyperusteista.

Ennen tyyppiartikkeleita kirjassa on vielä kaksi lukua, jotka ovat suhteellisesta lyhydestään huolimatta tutkimuksen kannalta painavia: Arvo Krikmannin tilastollisen analyysin esittely *The connec-*

tions between the Balto-Finnic and Non-Balto-Finnic Materials sekä pääosin Matti Kuusen laatima teokseen sisältyvien sananlaskutyypin analyttinen taulukko.

Arvo Krikmannin lähtökohta on tilastomatemaattis-folkloristinen. Pitämällä silmällä lukuisia muuttujia (sananlaskutyypit, toisintomäärät, stereotyyppisyys jne.) on laadittu analyysimalleja ja kaavioita, joiden ansiosta voidaan vertailla eri itämerensuomalaisten kansojen erikokoisia aineistoja ja saadaan perusta myös itämerensuomalais-indoeurooppalaisille vertailuille. Proverbia septentrionaliaassa on esitelty Krikmannin analyysitavan karkeimmat pääperiaatteet ja saadut tulokset. Sen sijaan seikkaperäinen metodin selvitys puuttuu. Krikmannin analyysimenetelmät olisi ollut syytä esitellä tarkemmin, esim. siihen tapaan kuin Syktyvkarin fennougristikongressissa jätetussa tiivistelmätekstissä »Some statistics on Baltic-Finnic proverbs». Krikmannin tutkimuksen tulokset, sananlaskuaineistosta heijastuvien ims. yhteyksien kuva on pääpiirtein seuraava:

1) Itämerensuomalaiset kansat voidaan jakaa kahteen ryhmään, läntiseen (suomalaiset, virolaiset, liiviläiset) ja itäiseen (karjalaiset, vatjalaiset, vepsäläiset). Runsaaimin yhteyksiä on suomalaisten ja karjalaisten aineistojen välillä, joten voidaan erottaa vielä kaksi ryhmää: pohjoinen (suomalaiset, karjalaiset) ja ei-pohjoinen (virolaiset, vatjalaiset, vepsäläiset, liiviläiset).

2) Itäisellä ryhmällä on läheisimmät yhteydet venäläiseen sananparsistoon, ei-pohjoisella (erityisesti liiviläisellä) latvialaiseen ja läntisellä saksalaiseen. Skandinaavinen vaikutus on vahvinta suomalaisessa aineistossa mutta havaittavissa myös virolaisessa ja karjalaisessa.

Lyhyenä yleiskatsauksena vaikuttavat analyysin lopputulokset yksinkertaisilta, jopa itsestään selviltä. Tosiasiassa Krikmannin metodi antaa ennennäkemättömät lähtökohdat sekakoosteisten folklooraineistojen vaikutussuhteiden tutkimukselle.

Teoksen analyttinen taulukko sisältää tavattoman määrän tietoa tiiviin havainnolliseen muotoon puristettuna. Taulukko koostuu 14 sarakkeesta, joissa annetaan numero- ja kirjainkoodein tietoa analysoitujen 900 sananlaskutyypin frekvensseistä, ei-itämerensuomalaisten vastineiden esiintymisestä, tyyppien keskinäisistä suhteista, tyylistä, metrisistä ominaisuuksista, jakautumisesta modaalisiin kategorioihin jne. Edelleen yhdessä sarakkeessa tyypit luokitellaan 27 ryhmään aineistosta hahmottuvien binaarien perusoppositioiden pohjalta, toinen taas sisältää materiaalin jaottelun sisällöllisiin teemaryhmiin. Lisäksi annetaan vielä tietoa sananlaskutyyppeiden pinta- ja syvärakenteiden suhteista: jaotellaan materiaali sananmukaisesti ymmärrettäviin, metaforisiin ja metonymisiin sananlaskuihin ja esitellään liioittelu- ja mahdottomuuskuvien käyttöä, personoinnin ilmenemistä ym.

Krikmannin tilastollinen analyysimalli ja teoksen monimuuttujataulukko antavat arvokkaita viitteitä esimerkiksi tietokonepohjaisen sananparsitutumuksen metodien kehittelyyn. Tietokoneen muistiin siirrettävät tutkimusmallit ovat sitä käyttökelpoisempia, mitä suuremmista analyysiyksikköjen määristä on kysymys. Muuttujakoodein ja frekvenssikorrelaatioiden varustetun sananparsikorpuksen laatiminen olisi urakka, jota tekevältä ei ainakaan työ kesken lopu.

Proverbia septentrionalia osoittaa, että sananparsien tutkimuksessa on siirrytty menneiden vuosikymmenten haparoivan deskriptiivistä otteesta tieteellisen jäseneltyjen tutkimusmenetelmien käyttöön. Itämerensuomalainen sananparsihanke on kaikkiaan hyvä esimerkki Suomen ja Neuvostoliiton humanistisen tutkimusyhteistyön mahdollisuuksista.

LAURI HARVILAHTI